

Цибуленко Л.О. Продовольчі та торговельні підприємства Півдня України на початку ХХ ст. [Текст] / Л.О. Цибуленко // Історія в документах: зб. наук. допов. архівн. читань. – Херсон: Айлант., 2012. – С. 35-40.

К.і.н., доц. Л.О. Цибуленко

ПРОДОВОЛЬЧІ ТА ТОРГОВЕЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У рамках регіоналістики все більшої уваги набувають проблеми муніципалізації. Роль міст як регіональних центрів в економічних, політичних, соціальних процесах завжди була значною, але в умовах урбанізації значення міст, їх розвитку та впливу на процеси, що відбуваються в державі, значно зростає. Актуальними стали питання вибору методологічного підходу щодо удосконалення управління містами, необхідності не абсолютного відкидання певних моделей, а їх трансформації, синтезу минулого досвіду з новим. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення умов формування, динаміки розвитку місцевого самоврядування.

Із впровадженням у 1870 р. міської реформи паралельно з розвитком самої системи розпочався процес як осмислення цього явища у цілому, так і вивчення історії розвитку муніципальних виробництв.

Так, І.Дитятін визначив початок перетворення міст у юридичну особу, яка володіє правом та правоздатністю, а міська громада через свої органи утворює домінування громадянських інтересів по відношенню до станових, наслідком чого виявилось формування міста як єдиного цілого, як самостійної земської одиниці з певними автономними правами. Щодо результативності діяльності міських громадських управлінь, то автор, спираючись на перші узагальнюючі статистичні результати, подає негативну оцінку, зазначаючи, що досвід їх роботи не призвів до очікуваних результатів [1].

У роботах Д.Семенова [2], Г.Шрейдера [3] розглядалися позитивні сторони муніципальної реформи – перш за все отримання містами бюджетного права, якого не було до 1870 р., і самостійний вибір способу завідування міськими підприємствами та впровадження комерційної ініціативи.

У роботах В.Тотоміанца [4] на всебічному аналізі західноєвропейського досвіду окреслено основні проблеми, що постали перед міським самоврядуванням у Росії. Він визначив залежність міського господарства від широкого муніципального виборчого права, дослідив зростання в капіталістичну добу міст за рахунок сільської території і вплив цих процесів на формування міських бюджетів. Мотивацією цих досліджень була потреба впровадження в Росії західного досвіду щодо монополізації муніципалітетами певних видів діяльності. Це дозволяло вирішувати питання соціальної спрямованості та кредитування муніципалітетів, що за умов наявності значного і різнопрофільного міського господарства надавало перевагу приватним особам й акціонерним товариствам.

Наприкінці 20-х рр. вийшла фундаментальна праця Л.Веліхова [5], де, опрацювавши широкий спектр джерел, викладено теорію загального вчення про місто, принципи його управління, структуру фінансового господарства. При розгляді економічного потенціалу міста автор подає загальний аналіз муніципального

виробництва, його потреби, класифікує муніципальні підприємства, визначає деякі результати їх діяльності. Автор порушив проблему необхідності монополізації муніципалітетом певних галузей міського господарства. Марксистське забарвлення роботи мало фоновий символічний характер.

Особливо слід відзначити фундаментальну роботу з історії міста Одеси П.Герлігі [6], в якій значну увагу надано становленню і розвитку громадського самоврядування та його діяльності в різних напрямках господарської сфери. У роботі наводяться окремі приклади формування муніципального виробничого комплексу.

В основному муніципалізації підлягали підприємства загальнокорисного значення – водогони, електричні станції, трамваї, бойні тощо. Ми ж поставили завдання визначити значення таких унікальних серед муніципальних підприємств як продовольчі та торговельні, визначити реальну ефективність їх діяльності та вагу в загальних надходженнях до міського бюджету.

Найвищий рівень муніципалізації продовольчих і торговельних підприємств найперше відзначався в Одесі. Поряд із традиційними підприємствами, які органи міських самоврядованих структур наважувалися експлуатувати господарськими способами, у місті переходили до муніципалізації нетрадиційних для Російської імперії підприємств. Таким оригінальним і єдиним муніципальним комплексом спочатку стала організація хлібопекарні та крамниць для продажу хліба [4, с.135].

Закордонний досвід у цій галузі був набагато більшим. Особливо ця галузь широко розвивалася в Італії. Муніципальні хлібні крамниці були відкриті в Риміні, Кремоні, Мантуї. Міста Каталонії всю торгівлю хлібом сконцентрували в своїх руках. У Великій Британії хлібом торгували Честерфільд, Глазго і Манчестер.

У Російській імперії на цю проблему дивилися інакше, і провідні кола громадського самоврядування вважали, що ця діяльність має комерційний характер, а отже не належить до сфери роботи Думи. Проте під тиском ринкових відносин, що розгорталися, поступово відбувалося тяжіння муніципалітетів до комерційної діяльності. Одеське громадське управління виступило в авангарді впровадження нової форми муніципального підприємництва. У 1894 р. ним було порушено питання про необхідність поширення свого впливу на хлібне виробництво. Причиною цього слугувало те, що хліб, який випікався на приватних підприємствах міста, був надто дорогим і не відповідав нормативним вимогам ваги. З метою зменшення ціни було запропоновано організувати його виготовлення і продаж за собівартістю з невеличкою надбавкою для покриття витрат за оренду приміщення [7, с.6]. Але здійснити проект вдалося не відразу: міська хлібопекарня розпочала роботу тільки в 1901 році.

Таблиця : Фінансова динаміка хлібопекарень Одеси

Р і к					
	1901	1902	1903	1904	1905
Прибутки	100.635	137.468	144.266	149.031	200.346
Витрати	96.427	123.447	119.312	135.777	175.414
Чистий прибуток	4.208	14.021	24.954	13.254	24.932
Р і к					
	1906	1907	1912	1913	
Прибутки	256.252	308.288	323.000	223.655	
Витрати	270.142	290.627	311.717	233.749	
Чистий прибуток	*	17.661	11.283	*	

* Витрати перевищували прибутки

Таблицю складено за матеріалами: Отчет Одесской городской управы за 1907 г. Деятельность и состояние подведомственных городу учреждений и объяснительная записка к финансовому отчету Управы за 1907 г. - С. 246; Отчет Одесской городской управы за 1912 г. Деятельность и состояние подведомственных городу учреждений и объяснительная записка к финансовому отчету Управы за 1912 г. - С. 139; Отчет Одесской городской управы по исполнению сметы доходов и расходов г.Одессы за 1913 г. - С. 7, 35.

З табл. видно, що переважною більшістю пекарня давала прибуток, хоч і не такий значний, але практично постійний. Враховуючи, що інвентарна вартість хлібопекарні на 1 січня 1908 р. становила 52.000 крб., чистий прибуток на кінець 1907 р., склавши 91.121 крб., перекрив з надлишком усі витрати, що розцінювалося органами міського самоврядування як позитивний розвиток нової галузі [8, с. 247]. До того ж муніципальна хлібопекарня, конкуруючи з приватними, стала впливати на зростання вимог до якості хлібовиробів, а також регулювала ціни в місті, змусивши торговців хлібом знизити їх на 1,5 копійки за фунт [4, с.135]. Закріплюючи цю традицію, міська управа в 1912 р. за рахунок скорочення прибутку зменшила ціну на 20 коп., довівши вартість пуду пшеничного хліба до 1,4-1,2 крб. [9, с. 139].

Накопичуючи досвід у цій новій справі, у 1910 р. було вирішено закупити борошно на умовах підяду. Уважалось, що це дасть економію коштів за рахунок сталих цін, але ситуація на ринку змінилася в зв'язку з коливанням цін. Ураховуючи це, органи самоврядування дійшли висновку, що купівля зерна за ринковими цінами при врахуванні їх коливання могла дати економію у 20 тис. крб. щорічно. З вересня 1912 р. міська управа, відмовившись від контрактних закупок, почала закуповувати зерно за ринковими цінами, що виявилися нижчими за контрактні на 1-1,2 крб. за куль [9, с.140-141]. Зміни в системі закупівлі свідчили про гнучкість політики органів самоврядування.

Для підвищення рівня хлібопостачання було запроваджено муніципальну інфраструктуру реалізації. На 1912 р. в Одесі було організовано вже п'ять міських крамниць. Їх обіг склав 178.341 крб., а витрати на утримання становили лише 4.945 крб. Для розширення мережі хліботорговлі управа пішла на організацію комісійної торгівлі через приватні крамниці, в яких існувала знижка на 6 коп. за пуд. Також, збільшуючи асортимент і поширюючи види послуг, хлібопекарний комплекс почав практикувати випічку пасок [9, с. 143,145].

У 1917 р., щоб налагодити належне постачання мешканців міста хлібопродуктами в умовах, що склалися, члени Одеської управи запропонували сконцентрувати в руках міста випікання хліба. Проект потребував капіталовкладень у розмірі 200 тис. крб. Розрахунки робилися на основі роботи вже діючих трьох двоповерхових печей, що давали щоденно за дві зміни 572 пуди пшеничного і 179 пудів житнього хліба. Собівартість пшеничного хліба становила 5.61 крб., продажна ціна – 8.40 крб., собівартість житнього хліба – 4.26 крб., продажна ціна – 4 крб. Щоденний прибуток однієї печі при цьому мав становити 135 крб. Ураховуючи такий рівень прибутковості, планувалося побудувати десять печей. При введенні трьох змін, що планувалося управлінням, місто отримувало змогу довести обсяг випеченого хліба до 3.765 пудів, а щоденний прибуток – до 1.978 крб. Таким чином, витрати на обладнання печей окупалися за чотири місяці [10, с.1, 14].

Позитивний досвід Одеського громадського управління щодо муніципалізації харчових підприємств призвів його до усвідомлення необхідності розширення цієї справи. У 1918 р. Дума ухвалила рішення про запровадження міської молочної ферми, яка повинна була стати навчально-методичним закладом для слухачів курсів з молочної справи та студентів Одеського вищого сільськогосподарського інституту. Головною ж причиною впровадження ферми було зростання міського населення, кількість якого на 1 квітня 1918 р. досягла 700 тис., що викликало продовольчу проблему та нехватку

молока. Це в свою чергу збільшувало його вартість на внутрішньому ринку і робило менш доступним для широкого споживача. Саме з метою регулювання цін на молочну продукцію та прагнення впливати на її якість громадське управління Одеси запровадило ферму. У майбутньому Дума планувала у разі позитивного результату перетворити ферму на велике муніципальне молочне підприємство [11, с. 2, 3].

Однак проект мав також і певні вади. Утримання корів в місті обходилося дорожче, ніж у селі, що не могло не відбитися на собівартості продукції. Громадське управління ставило перед собою складне завдання – знизити ціну на молочному ринку з 1,3-1,6 крб. до 1-1,05 крб. і при цьому отримати прибуток у розмірі 20%. Зважаючи на зазначені вище труднощі експерименту, було вирішено розпочати з утримання 50 голів. У цілому проект потребував 85.995 крб. капіталовкладень і 77.269 крб. щорічних витрат. Річний прибуток передбачався у розмірі 82.500 крб., що при сталій ситуації компенсувало витрати через 16 років. Але, враховуючи перспективність справи, громадське управління Одеси планувало збільшити кількість корів до 100 голів і в перспективі організувати розплідник для вирощування телят [11, с. 3, 5-6].

До загальної вартості проекту також входили п'ять парувальних пунктів, які гарантували отримання додаткових надходжень за послуги щодо розведення високопородної худоби, що було досить перспективною галуззю в тваринницькому регіоні. Продовжуючи розвивати скотопереробну галузь, міське громадське управління вдосконалило ветеринарну службу. У липні 1917 р. відбулося відкриття другої міської амбулаторії. Робота цієї служби спрямовувалася на боротьбу з інфекційними захворюваннями (сапом, сказом, сибіркою), що поширилися у період громадянської війни. Ветеринарна служба слідувала за санітарним станом міських боєнь, стаєнь, була ініціатором поліпшення їх санітарного стану [12, с. 1-2].

Слід відзначити і досить актуальну проблему контролю за якістю молочної продукції. Приватні торговці з метою уповільнення процесу скисання молока домішували до нього борошно, вапно, навіть токсичні речовини (наприклад, сулему). Ця практика була широко поширена в Росії і на Заході. Мешканці Мюнхена, наприклад, щорічно споживали разом з молоком 150 пудів гною, що було причиною смерті практично половини дітей, які вживали отруєну молочну продукцію [13, с. 21]. За таких умов тільки ретельний контроль, можливий на муніципальному підприємстві, ставав запорукою якості.

На 1918 р. на ринках Одеси встановлення цін на молоко фактично здійснював кооператив Одеських молочних ферм, на який орієнтувалися і приміські молочарі. У разі нормального функціонування міської ферми молочна продукція була б подана трьома типами виробників – муніципальним, кооперативним і приватним, що долало певну монополію. Їх конкуренція повинна була визначити життєздатність кожного, а населення отримало б більш якісну продукцію за нижчими цінами і більшими обсягами.

Створенням міських пекарень, крамниць для продажу хліба та молочної ферми стало не тільки запорукою сталого хлібо- та молокопостачання мешканців міста, а й прямо вплинуло на зниження цін та якість товару приватного сектору. Саме муніципальні пекарня і ферма стали унікальними підприємствами в межах усієї Російської імперії. Підприємства подібного типу вирішували нагальну проблему задоволення попиту міського населення на основні продовольчі товари і збільшували кількість робочих місць, частково вирішуючи не менш важливу проблему працевлаштування.

Рівень розвитку муніципальної ініціативи та муніципального виробництва вивів столицю Півдня України – Одесу - на рівень одних із найзначніших центрів Російської імперії і зробив її взірцем для таких знакових міських осередків означеного регіону як Миколаїв та Херсон.

Література

1. Дитятин И.И. Устройство и управление городов в России / И.И. Дитятин. – СПб.: Тип. П.П. Меркульева, 1875. – Т. 1: Города России в XVIII в. – 511 с.
2. Семенов Д.Д. Городское самоуправление. Очерки и опыты / Д.Д. Семенов. – СПб.: Электро-Типогр. Н.Я. Стойковой, 1901. – 387 с.
3. Шрейдер Г.И. Наше городское общественное управление / Г.И. Шрейдер. – СПб.: Паровая скоропечатная «Восток» М.М. Гутзац, 1902. – Т. 1: Этюды, очерки и заметки. – 337 с.
4. Тотомианц В.О. Муниципализация промышленных предприятий / В.О. Тотомианц. – М.: Изд. м-на «Кн. дело», 1902. – 176 с.
5. Велихов Л. Основы городского хозяйства: Общее учение о городе, его управлении, финансах и методах / Л. Велихов. – М.-Л.: Госуд-е изд-во, 1928. – 468 с.
6. Herlihi P. Odessa: a history, 1794-1914. – Harvard, 1986. – 411 p.
7. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 16 Одеська міська управа, оп. 122, спр. 159.
8. Отчет Херсонской городской управы за 1907 г. – Херсон, 1909. – 578 с.
9. Отчет Одесской городской управы за 1912 г. Деятельность и состояние подведомственных городу учреждений и объяснительная записка к финансовому отчету Управы за 1912 г. – Одесса, 1914. – 548 с.
10. ДАОО, ф. 16 Одеська міська управа, оп. 123, спр. 1212.
11. ДАОО, ф. 16 Одеська міська управа, оп. 94, спр. 219.
12. ЦДАВО України, ф. 1061 Міністерство земельних справ Української держави, оп. 1, спр. 436.
13. Шипулинский О. Городской социализм / О. Шипулинский. – М.: Книгоизд-во «Практ. знания», 1917. – 32 с.